

ЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «ДОЛЯ» ДЛЯ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Проблема долі завжди цікавила дослідників, так як вона означає складні зв'язки в життєвому ментальному просторі, є певним екзистинційним чинником, а саме вираженням сутності та загадковості буття. Історичне формування уявлень, етимології та розвитку цього міфологемного поняття ми вже прослідкували в попередніх дослідженнях, де було виявлено тенецу формування міфологеми «доля» та її зміст в актуальній свідомості сучасної людини. Ця стаття присвячена дослідженню сучасних психологічних напрямів та концепцій, які базуються на конструкті «доля», або використовують його у практичній психологічній роботі.

Ключові слова: міфологема, доля, несвідоме.

Проблема судьбы всегда интересовала исследователей, так как она обозначает сложные связи в жизненном ментальном пространстве, является определенным экзистенциальным фактором, а именно выражением сущности и загадочности бытия. Историческое формирование представлений, этимологии и развития этого мифологемного понятия мы уже проследили в предыдущих исследованиях, где было установлено генезис формирования мифологеми "судьба" и его содержание в актуальном сознании современного человека. Данная статья посвящена исследованию современных психологических направлений и концепций, которые базируются на конструкте «судьба», или используют его в практической психологической работе.

Ключевые слова: мифологема, судьба, бессознательное.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції в психологічній науці примушують практичних психологів все частіше звертати увагу на несвідомі компоненти психіки людини, що ґрунтуються на міфологічних підвалинах. Унікальність життєвого світу особистості з одного боку, та його проєкції, що закріплені протягом віків у стійку структуру колективного несвідомого, з іншого, не дозволяють ігнорувати той факт, що її свідомість глибоко міфічна за своїм змістом незалежно від того, чи визнає вона цей феномен, чи впевнено ігнорує інтелектуалізуючи своє існування. Одним з ключових складників міфологічних підвалин свідомості сучасної людини є конструкт «доля», що визначає умовний зв'язок подій життя «від минулого до майбутнього». Існування конструкту «долі» в свідомості, в свою чергу, вимагає від практикуючих психологів уважного ставлення та дає широкий простір для практичної терапевтичної роботи.

Метою даної публікації є проаналізувати контекст та способи використання міфологеми «доля» в різних психотерапевтичних напрямках, течіях та підходах, що сформувались протягом минулого століття.

Проблема долі, як вже наголошувалось, ніколи не втрачала своєї актуальності, тому в різних формах вона постає у значній кількості психологічних та філософських праць. Систематизація та узагальнення цих здобутків частково була здійснена нами у статті присвяченому міфологемній складовій свідомості сучасної людини. Виконуючи

задачу дослідження практичного терапевтичного значення міфологеми «доля», нами було видано статтю присвячену безпосередньо аналізу цієї ідеї в концепціях психоаналітичного напрямку. Продовженням та вирішенням перспективного завдання поставленого в минулій публікації є дана стаття, що поширює дослідження на інші напрями та школи психології.

Одним з перших, хто поклав поняття «доля» в основу свого вчення був угорський психіатр Л. Зонді. У 1937 році у своїй лабораторії ендокринології та конституційної патології в Будапешті він створив вчення, яке отримало назву «аналіз долі». Сформований підхід мав багато спільного з психоаналітичним напрямом. В його основу Л. Зонді поклав поняття «сімейного несвідомого», що за етимологією наближається до особистісного несвідомого З Фрейда та колективного несвідомого К.Г. Юнга. Зонди намагався поєднати психоаналіз і психіатрію, зорієнтувавши глибинно-психологічну теорію на конституційні, спадково детерміновані аспекти інстинктивних спонукань. Основне завданням терапії, в цьому контексті, він вбачав у мобілізації ізольованих функцій особистості і корекції генетично преформованих негативних стереотипів соціальної поведінки. Л. Зонді вважав генетичну зумовленість одним з визначальних чинників долі людини. До цього висновку він дійшов шляхом генеалогічних досліджень, які показали, що у виборі партнерів люди тяжіють до тих, хто є

носієм ідентичних спадкових захворювань в латентній формі. Цей феномен отримав назву геотропізму. Л. Зонді не вважав, що генетична зумовленість є прямолінійною, але зазначав, що вибір життєвого шляху спричиняється багатьма факторами несвідомої природи [1].

Для виявлення інстинктивних потреб, що творять долю людини Л. Зонді розробив клінічний метод, що виявляє вісім тенденцій, які визначають поведінку і зумовлюють вибори людини. В процедурі проведення методу він дотримувався класичної психоаналітичної процедури з застосуванням активного підходу. Л. Зонді виділив два типи долі: нав'язану та вільну. До чинників, що нав'язують долю він відніс, перш за все, спадковість та афективну природу людини, оточення (соціальне мікро- та макро-середовище), професійний та матеріальний статус, що визначає оточення, ментальне середовище (політичний та релігійний світогляд, виховання, можливості здобути освіту). Поняття «нав'язана доля» означає, що людина не вільна в своєму виборі, здійснює його під впливом цих факторів. Таку зумовленість Л. Зонді пояснював тим, що рецесивні гени, пригнічені сильнішими доміантними, також намагаються виявити себе. Якщо доміантні гени виявляються як фенотип, слабші, рецесивні гени заявляють про себе геотропічно та генотипово. Визначені Л. Зонді фактори важко піддаються змінам, але дослідник припускав, що доля частково може бути вільною, він протиставив долі, що нав'язується, свободу вибору та особистісну відповідальність [2].

Доля в концепції Л. Зонді зумовлюється спадковістю, що не усвідомлюється та впливає на неї, поряд з іншими чинниками, такими як соціальне середовище, професійний статус та інше. Тобто в системі роботи розробленій Л. Зонді доля виступає як поєднання закономірностей життя людини: подій, виборів, вчинків та може змінюватись шляхом аналізу, усвідомлення та вольових дій.

Ідеї Л. Зонді мають своїх послідовників за кількома напрямками: перший напрям - практичний (Л. Собчик, Л. Бурлачук, С. Морозов, А. Добрович, В. Лабунская, С. Петров), в якому застосовуються методологічні розробки Л. Зонді; другий напрям - теоретичне поглиблення ідеї методу Л. Зонді (В. Тютюник, А. Волкова, В. Джос). У 2001 році в Єкатеринбурзі було засновано товариство «Аналізу долі» та започатковано журнал «Психологія долі». Набули

поширення семінари, що ґрунтуються на методології вивчення долі. Вони розширюються та поглиблюються за рахунок сучасних психотерапевтичних методик: метод ведучих тенденцій, метод «мовних шаблонів», клієнт-центрироване консультування з аналізу долі тощо.

В середині двадцятого століття ідея долі захопила видатного американського психотерапевта Е. Берна. Його блискуча остання праця: «Люди які грають в ігри. Психологія людської долі» не втратила популярності і сьогодні. Як зазначив його учень та послідовник

К. Штайнер: «Ерику належить ідея, що життя людей задалегідь розплановане і записане в "сценарії", за яким вони діють не відхиляючись» [3]. Саме сценарій в концепції Берна виступає визначальним чинником поведінки і розгортання життя людини в цілому. Людина підлаштовує сценарій під життєву позицію - сукупність основних переконань про себе й інших людей, які вона використовує для виправдання своїх рішень і поведінки. Берна вважав, що життєва позиція є нав'язаною батьками (особливо матір'ю, яка перебуває з дитиною від народження) в ранньому віці: від трьох до семи років [4]. К. Штайнер, розширивши і адаптувавши теорію ігор, прийшов до висновку, що життєві позиції формуються значно раніше – в перші місяці життя. Цей період викликає довіру, або недовіру між матір'ю та дитиною. Свій висновок К. Штайнер прирівнює до позиції «фундаментальної довіри», описаної в працях Е. Еріксона. На її основі дитина починає писати сценарій свого життя. К. Штайнер погоджується з Берном, що життєва позиція виправдовує сценарій, але за К. Штайнером – спочатку приймається життєва позиція, а вже потім на її основі будується сценарій [5].

Сценарій в транзактному аналізі – це певний життєвий план, який створюється в дитинстві і розгортається протягом життя. Цей план складається несвідомо під впливом батьків і багаторазово опробовується та вдосконалюється. На думку Берна, всі сценарії є не новими. Вони повторюються з покоління в покоління і відтворюють міфи та чарівні казки [4]. Узагальнимо, що в концепції транзактного аналізу (що перегукується з ідеями З. Фрейда та К.Г. Юнга) сюжети життя не змінюються, вони лишаються такими ж як були і кожна людина «обирає», або скоріше «отримує»

свою долю, як сюжет, що багаторазово повторюється з покоління в покоління.

Поряд з поняттям «сценарій», Е. Берн вживає поняття «життєвий шлях». Якщо сценарій є закладеним в дитинстві планом дій на майбутнє, то життєвий шлях є його розгортанням. Е. Берн допускав відхилення на шляху реалізації сценарію, що спричиняються генетикою, батьками, різними зовнішніми обставинами, хворобами, власною волею людини або сценаріями інших людей. Результат взаємодії сценарію та всіх цих обставин на життєвому шляху людини є її долею [4]. Е. Берн не вважав долю незмінною та фатальною. Він писав: «доля кожної людини визначається в першу чергу нею самою, її вмінням мислити й розумно ставитися до всього, що відбувається в навколишньому світі. Людина сама планує власне життя. Тільки воля дає їй силу реалізувати свої плани, а сила дає їй волю осмислювати... або боротися із планами інших [4]».

Концепція трансактного аналізу широко використовує ідею долі як кінцевого результату реалізації життєвого шляху людини. Е. Берн не відкидаючи сукупності всіх факторів біологічного та соціального порядку, провідним все ж вважає сценарій, що формується батьками на ранніх етапах життя і є виразником міфів та чарівних казок.

Б. Грос - системний сімейний терапевт, дотримуючись логіки Е. Берна пише, що казки можуть вказати на сценарій життя, програму ідучи за якою людина реалізує свою долю, робить певні життєві вибори. Ці вибори відбуваються у віці до семи років. З того, яка казка викликала в переживаннях в дитини, можливо визначити яку сім'ю, роботу та старість вона обере. Так само за історією, яку обирали пращури, можливо встановити трагедію їхніх долі. Проводити психологічну роботу з долею автор пропонує з допомогою методів психодрами, сімейної системної, чи структурної розстановки [6].

В статті М. Розіна «Психологія долі: програмування, чи творчість», автор посилаючись на концепцію сценарію Е. Берна виводить свою теорію згідно якої людина ставиться до своєї долі як творчого процесу. Вона прагне логіки розгортання подій та драматичних ефектів. Тобто своє життя вона завжди оцінює та реалізує як деяку драму. Часто відсутність реальних подій штовхає її на їхнє створення, що може проявлятися як в «пошуку пригод», так і у вживанні наркотичних речовин, що дають ілюзію

переживання сюжету. Свою думку автор підтверджує спостереженням, що часом, навіть безпосередньо перебуваючи «в події», людина вже продумає як вона це розкаже, передасть, тобто оформлює своє життя в сюжет. Сценарій життя можуть змінюватись з часом. Людина може приміряти інші амплуа, шукати ролі, які їй більше підходять. В цьому проявляється особиста творчість. Людина переживає, найчастіше несвідомо, певну естетичну потребу в тому, що б її життя було представлено як гармонійний сюжетний твір. Для Берна – життя є одвічно заданою художньою структурою, М. Розін, зазначає, що протягом існування людина ніби «вигадує своє життя», асимілює те, що відбувається та переходить від одного сюжету до іншого. Особливе щастя для людини, як реалізація її творчого початку до кінця життя створити цілісний його сценарій [7].

Р. Мей, аналізуючи проблему вольової поведінки людини, лише мимохідь торкається «долі». В його роботах простежується ставлення до долі, як до такої, що підвладна розбудовчій силі людини. Для нього людина – творець власної долі [9]. Тобто доля в його баченні виступає синонімом до життєвого шляху людини, позначає її вибори та вчинки, що приводять до певних результатів. Він не погоджується з психоаналітичною концепцією, в тому, що основу творення долі вона вбачає у несвідомому.

Д. Бюдженталь замислився над проблемою вибору життєвого шляху людиною під тиском інших людей, настанов, суспільних ілюзій і прийшов до висновку, що: «Так багато людей роблять те ж, що робив я, - намагаються диктувати, що повинне відбуватися, замість того, щоб відкривати справжній потік своїх переживань. Диктувати в такий спосіб - це шлях до смерті, що вбиває спонтанність нашого існування. Тільки внутрішнє усвідомлення уможливило шире буття, і тільки воно з єдиним керівником на моєму шляху до справжнього життя». Суть ідеї в тому, що з дитинства людина виробляє свій компромісний спосіб стосунків зі світом, що б реалізувати свої потреби й лишатись в безпеці. Але такий спосіб буття обмежує можливості людини. Тобто набуті в дитинстві навички існування людиною переглядаються дуже рідко. Вона живе з «дитячим світоглядом», який звужує і обмежує її життя. Інтенсивна терапія, в розумінні Дж. Бюдженталю, це освітній процес, що змінює «дитяче ставлення» до

життя [9]. Дж. Бюдженталь не говорить про долю, але його розуміння зумовленості життя людини її «дитячим світоглядом» можливо вважати суміжним з долею поняттям. Практичний вихід з проблеми автор вбачає в найбільш повному розкритті свідомості людини перед фактом її існування «тут, в певному місці, в певний час». Основна мета полягає в тому, що б повноцінно жити будучи собою і широко усвідомлювати власне буття [9].

У книзі Дж. Джампольскі «Любов долає страх» також немає прямого посилання на конструкт долі, як першопричини психологічних проблем, але авторські пояснення окреслюють поле дії саме цього міфологемного утворення: «Ми думаємо, що минуле буде неминуче повторюватися в сьогоденні й майбутньому» - саме глибинне переконання в циклічності подій і інтерпретується найчастіше буденною свідомістю як доля. Далі автор пояснює, що ці повторення минулого неминуче стверджують ідею, що людина існує в світі, що переповнений страхами, стражданням, конфліктами, депресією. І в результаті: «...культивує взятє з минулого почуття провини й образи, ми пророкуємо собі відповідне майбутнє» - цей механізм об'єднує минуле з майбутнім. Дж. Джампольскі, закликає жити «в теперішньому» (ця ідея не нова і зустрічається вона в віршах Омар Хайяма та інших мислителів минулого) і основним способом реалізації цього підходу вважає «любов», розглядаючи ситуації зі своєї терапевтичної роботи в цьому контексті [10].

Враховуючи мету нашого дослідження, неможливо оминати теоретичні роздуми над проблемами часу та життя М. Мамардашвілі. В них концепт «доля» займає особливе місце і має вихід в практичну площину. Він наголошував, що в житті людини є щось таке, «чого вона не може не бачити». Це є її долею. Тобто тим, що Мераб Костянтинович називав «класичною душею». Навкруги неї будуються події, притягуються люди і випадки. Доля є «запакованою в тілі людини». Він доходить висновку про взаємозв'язок життя людей: «...тяжіння пропорційні долям... те, що відбувається в глобальному просторі, має якісь закони». Важливою для практики думкою є: щоб не бути пасивною жертвою, стати врівень зі своєю долею, а краще піднятися над нею, людина має провести роботу по її усвідомленню, витягуванню з неї її змісту. Весь цей процес можливий лише в усвідомленні «реальності самого себе в світі».

Мамардашвілі помічає, що доля є ширшою за одне людське життя, бо воно з'єднане з іншими життями. Доля окремої людини має значення лише в контексті інших долі [11].

Т. Цивян формує хоч і теоретичну, але досить цікаву концепцію, відносно якої доля людини призначена їй, як здійснення деякого плану закарбованого «Моделлю Світу»: «народження - "саме життя" (проживання, в якому передбачається шлюб і потомство, тобто закладається можливість продовження існування за межами строку, відпущеного даній людині) – смерть» [12]. Кожна людина здійснює цей загальний план, але робить вона це індивідуально. Тобто кожен реалізує загальну людську долю і свою особисту. У «Моделі Світу» закарбовано дві протилежні настанови – бажання боротися з долею і розуміння її неминучості [12].

Відмітимо, що в Західній та Східній парадигмах відмічаються полярні настанови щодо життя: активна – західна та пасивна, споглядальна східна, що призводить до біполярного ставлення до долі. Як що в Західній традиції трагічним є розуміння неможливості уникнути долі та постійна боротьба з нею, то в Східній така проблема не постає априорі. Світ первинно уявляється як єдине ціле, а не складається з діалектичних протиріч, відповідно доля людини залежить від неї самої. Як що вона порушує передвизначення, іде проти свого природного дару, вона грішить вбиваючи в собі своє справжнє Я. [13]. Буддизм великого значення надає Кармі, яку іноді прирівнюють до долі, але принципова відмінність в тому, що в Кармі немає нічого випадкового. Вона наслідок попереднього життя, всього, що здійснила людина. Вона формує її теперішнє [13].

У сучасній практичній психології було здійснено ряд наукових розробок проблеми долі, зокрема О. Варламовою, яка розглядає долю передусім як терапевтичний момент у психологічному консультуванні. Свій підхід вона називає «рефлексивним долеживченням». Сутність його полягає у «включенні рефлексивних зусиль клієнта, спрямованих на усвідомлення своєї чуттєвості і призначення [14]». Автор методу не пояснює феномену «доля», а визнає його як факт, означення процесу розгортання життєвих подій, і будує свої концепти на основі цього факту. У цьому підході доля розуміється як даність майбутнього, а не як міфологемне утворення. Авторська модель творчої унікальності передбачає вирішення наступних психологічних задач:

Питання психології

переживання сильних емоцій, коли все життя уявляється стресом, поверхнєве життя, пасивне самокопання, непотрібна активність, що немає сенсу, невіра у власні сили. [14].

Проаналізувавши контекст та способи використання міфологеми «доля» в різних психотерапевтичних напрямках, течіях та підходах, що сформувались протягом минулого століття, ми прийшли до висновку, що більшість авторів наголошують на необхідності усвідомлення долі. Наведені праці демонструють, що дослідники цілеспрямовано, або інтуїтивно, торкаються концепту долі, як такого, без якого неможливим є пояснення екзистенційних засад життя особистості. У своїх наукових розвідках вони сходяться на думці про зумовленість долі попереднім, найчастіше дитячим, досвідом людини. Спільною також є ідея про те, що можливо здійснювати

певний терапевтичний вплив на долю людини.

Зауважимо, що об'єктивно конструкт «доля» є штучним. Це ускладнює її вивчення та дає широкий спектр для трактувань і приписування різноманітних значень. Вона існує в свідомості кожної людини опрідметнюючись в її діях, вчинках та переживаннях. Саме тому неможна не зважати на існування цього конструкту, що має суттєве значення для практичної роботи психологів та психотерапевтів, які працюють з екзистенційними проблемами людини.

Перспектива подальших досліджень полягає у розробці психотерапевтичної методики допомоги особистості в переживанні екзистенційних проблем, що базується на використанні психологічного конструкту «доля».

Література

1. Карвасарский Б. Д. Клиническая психология: уч. для вузов., 2-е изд. / Карвасарский Б. Д. – СПб: Питер, 2006. – 960 с.
2. Szondi L. Mensch und Schicksal. Elemente einer dialektischen Schicksalswissenschaft (Anankologie). Wissenschaft und Weltbild / Szondi L., Wien: Herold., 1954. P. 15-34.
3. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Эрика Берна / Штайнер К. — СПб.: Питер, 2003. - С. 34-40.
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры: психология человеческой судьбы / Берн Э. - М.: Эксмо, 2008. - 352 с.
5. Стюарт Й., Джойнс В. Современный транзактный анализ / Стюарт Й., Джойнс В. - СПб.: Социально - Психологический Центр, 1996. - 332 с.
6. Гросс Б. Сказки как указание на жизненный сценарий, идентификации и другие перенятые чувства / Гросс Б.
Режим доступа к статье: <http://pereskazhi.com/stat.shtml>
7. Розин М. Психология судьбы: программирование или творчество / Розин М. // Вопросы психологи. – 1992. - № 1-2. – С. 37-43.
8. Мэй Р. Любовь и воля / Р. Мэй - М.: Мысль, 1997 - С. 191-295.
9. Бьюдженталь Д. Наука быть живым / Бьюдженталь Д. - М.: Мысль, 1998. - С. 305-324.
10. Джампольски Дж. Любовь побеждает страх / Джампольски Дж. - М., 1992 – С. 45-125.
11. Мамардашвили М. Психологическая топология пути. // М. Мамардашвили.
12. Цивьян Т.В. Человек и его судьба - приговор в модели мира / Цивьян Т.В.// Понятие судьбы в контексте разных культур. Сборник. - М., 1994. - С. 122-129.
13. Радхакришнан С. Индийская философия / Радхакришнан С. - М., 1993, с. 204-208.
14. Варламова Е. П. Работа с экзистенциальными феноменами в рефлексивной судьбологии / Е. П. Варламова // Журнал практического психолога. – 2001. - № 5 – 6. – С. 19-26.

Skulovatova O.V., Ph.D

VALUE CONCEPT "SHARE" FOR PRACTICAL PSYCHOLOGY

Problem fate was always interested in psychology, as it means the complex relationships in life and mental space is a certain ekzestyntsiynym factor, namely the expression of the essence and mystery of life. The historical formation of ideas, etymology and development of this concept mifolohemnoho we proslidkovuvaly in previous studies, where it was revealed the formation genesis myths "fate" and its meaning in the actual consciousness of modern man. The purpose of this publication is to analyze the context and uses myths "fate" in various psychotherapeutic directions, trends and approaches that were formed during the last century. This paper is devoted to the study of modern psychological trends and concepts based on the construct "fate" or use it in a practical psychological work.

Key words: mythology, fate, unconsciously.